

УДК 811.161.2'06'373.7

УВИРАЗНЕННЯ ІДЕЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СЛУЖБОВИХ ЛИСТІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Сушко О.І., Довгоспинний Я.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У пропонованій праці порушено актуальну в новітній лінгвістиці проблему вивчення засобів увиразнення ідеї державотворення за допомогою фразеологічної семантики. На матеріалі текстів службових листів Михайла Грушевського схарактеризовано окремі погляди на державотворчі аспекти в першій половині ХХ століття, зокрема розглядаються концептуальні кластери **влада, дипломатія та моральність** як важливі чинники змалювання концепту **держава**.

Ключові слова: картина світу, концепт, концептуальний кластер, фразеологічна одиниця, фразеологічна семантика, службовий лист.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Кожна національна мова, послуговуючись специфічними інструментами концептуотворення, формує власну самобутню картину світу, яка по суті становить основу національної культури. У цьому сенсі концептуальний аналіз передбачає охоплення всього комплексу культурно-психологічних, побутово-етнографічних, соціально-економічних та суспільно-політичних факторів, якими визначається концептуалізація світу. Тому цілком закономірним є те, що в центрі лінгвістичних досліджень є, зокрема, процес набуття й переосмислення людиною інформації про навколишній світ, який сприймається всіма членами суспільства через власну свідомість, та передачі результатів світосприйняття з покоління в покоління засобами мови.

Когнітивна семантика дозволяє відтворювати певні аспекти картини світу за допомогою як лексичних, так і фразеологічних одиниць. Особливий інтерес, на наш погляд, викликає семантика фразеологічних одиниць, оскільки в ній доволі специфічно кодуються процеси мислення як окремої людини, так і народу-нації в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок мови та соціальної дійсності перебуває в полі уваги дослідників, зокрема А.М. Баранова, А.Д. Белової, Ю.Л. Мосенкіса, О.І. Сушко, Г.М. Яворської, оскільки спостерігається стрімкий розвиток та інтеграція окремих гуманітарних і суспільних наук.

Дослідження вчених показують, що мова відображає світ у всій його багатогранності. Людина та дійсність взаємодіють у мові в різних аспектах, одним з яких є відтворення картини соціального світу як складника цілісної картини світу засобами мови. У цьому сенсі одним із головних завдань учених-лінгвістів є реконструкція цілісної картини світу за даними мови, що й передбачає, на думку А.Д. Белової, «виявлення принципів будови й структури мовних та концептуальних картин світу» [2, с. 28].

Зусилля окремих лінгвістів (І.О. Голубовська, О.А. Давиденко, О.С. Кубрякова, І.О. Стернін) спрямовані на вивчення мовної картини світу на основі комплексного (лінгвістичного, культурологічного, семіотичного) аналізу лінгвоспецифічних концептів мови в міжкультурній перспективі.

Особливої значущості у зв'язку з цим набувають дослідження концептів як своєрідних чинників національно-світоглядної самоідентифікації особистості зокрема й народу в цілому.

У мовознавчих студіях зосереджується увага на вивченні засобів представлення в мові різних видів знань, а також активно вивчається процес набуття й усвідомлення людиною інформації про навколишній світ. Цей процес, на думку О.А. Давиденко, «безпосередньо пов'язаний з реалізацією певної когнітивної діяльності людини – когніції або мислення, яка трактується як виявлення ментальних здібностей людини, спрямованих на пізнання й оцінку самого себе й навколишнього світу» [4, с. 351].

Визнаючи за концепцією всю повноту сприйняття світу, когнітологи зосереджують увагу на доведенні, в тому числі й за допомогою мови, формування концептів на основі зорових, слухових, естетичних та інших образів, які утворюють ментальну картину світу. На думку І.О. Голубовської, «ідеальна картина світу, образна у своїй основі, перетворюється в мовну картину світу. Через мову внутрішня репрезентація світу, яка включає знання про зовнішній і внутрішній світ людини, стає доступною для дослідження» [3, с. 93].

Особливий інтерес викликають фразеологічні одиниці, оскільки вони по-особливому відтворюють світосприйняття, процеси мислення як окремих осіб, так і народу в цілому про ті чи інші фрагменти об'єктивної дійсності. Особливість фразеологізмів полягає також у тому, що вони є засобом створення мовних образів, за допомогою яких людина відтворює своє уявлення про світ, що її оточує.

Метою пропонованої праці є особливості кодування ідеї державотворення в семантиці службових листів Михайла Грушевського. Реалізація поставленої мети передбачає такі завдання:

- описати особливості концепту держава;
- виявити державотворчі погляди М. Грушевського засобами фразеологічної семантики службових листів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологічні одиниці текстів службових листів першої половини ХХ ст. значною мірою відтворюють національне світобачення, зокрема погляди на державотворчі процеси.

Незважаючи на значну стандартизованість текстового матеріалу, в ньому яскраво відображаються погляди авторів державних документів на світоглядний аспект тих непростих соціально-політичних проблем, які порушуються в них. Саме службові листи є вагомим чинником вираження узагальненої ідеї державотворення.

З'ясувати особливості втілення ідеї державотворення у фразеології офіційно-ділових листів допомагає концепт *держава* як один із домінантних в українській мовній свідомості.

Вважаючи цілком прийнятним підхід, запропонований Ю.С. Степановим, розглядаємо концепт як складне багатопланове утворення, яке з моменту своєї активації у свідомості носіїв культури починає наповнюватися значеннями, вбираючи різні етапи історичного розвитку суспільства і культури. У контексті нашого дослідження важливим є вивчення всіх концептуальних складників – концептуальних кластерів як підмножини об'єктів із певним набором ознак, що виявляються за абстрактним типом даних і які зумовлюють цілісність і національно-культурну самобутність концепту «*держава*» [7, с. 103].

У Великому тлумачному словнику української мови *держава* трактується як «апарат політичної влади в суспільстві» [ВТСУМ, 215]. Саме слово *держава* походить від «держати» – тримати, управляти.

Так уже склалося історично, що кожен народ прагне мати свою власну державу й бути в ній повноправним господарем. Доволі складним і тривалим був шлях українського народу до своєї незалежної держави, адже починається цей шлях від монголо-татарської навали, яка знищила державність, а також значною мірою фізично винищила народ, підірвала його міць, зробила його підневільним. Проте бажання бути державним народом не залишало українців, і згодом боротьба за власну державу вилилася у всенародне національно-визвольне змагання 1648-1654 років під проводом Богдана Хмельницького. Невдалою була спроба Івана Мазепи унезалежитися від Москви, покладаючись на угоду зі Швецією. Це призвело до того, що українці протягом століть були розкидані по різних державах, не маючи власної. Однак, незважаючи на всі труднощі, український народ на своїх етнографічних теренах виробив власний спосіб думання, спільні ідеали, спільні уявлення про державу, які знайшли своє виявлення в концепції державотворчих процесів періоду визвольних змагань у першій половині ХХ ст.

Події 1917 року відкрили українському народу шлях до власної державності, до соборності й незалежності. Але, на жаль, і тоді не вдалося українцям стати державним народом. Процес державотворення в Україні триває й у новітній період, характеризуючись складністю та багатогранністю, і, як показують дослідження, багато в чому є подібним до тих ключових принципів побудови незалежної держави, які були актуальними на початку ХХ ст.

Власна суверенна держава – одвічна мета українського народу, до досягнення якої він ішов протягом століть, долаючи всі перешкоди. Основні світоглядні орієнтири незалежної держави знаходять свій вияв, зокрема, у семантиці фра-

зеологічних одиниць текстів ділових документів, складених у першій половині ХХ ст., у тому числі й службових листів Михайла Грушевського.

Зважаючи на те, що тогочасні українці перебували в умовах урядування різних держав, панування різних політичних систем – Австро-Угорщини, Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки, УСРР – УРСР, офіційні листи означеного періоду через їх мовні засоби дають змогу відтворити картину соціального-політичного світу різних регіонів України.

Власне семантика фразеологічних одиниць, які функціонують в офіційно-ділових листах, зокрема й листах М. Грушевського, може відтворити загальне розуміння українським народом ідеї державотворення як ключового елемента загальної картини соціального світу.

Оскільки державотворення є органічним складником суспільного життя, показовим у цьому сенсі є концепт «*держава*». У полі зору нашого дослідження є виявлення тих компонентів, які входять до складу концепту «*держава*» й допомагають відтворити ідею державотворення в соціально-політичній картині світу засобами фразеології.

Змалювання концепту «*держава*» не можливе без вивчення таких важливих у його структурі концептуальних кластерів, як *влада*, *дипломатія*, та *моральність*.

Авторами службових листів є переважно відомі державні діячі, політики, посадові особи. Листування в Україні має давню історію. Добрі знавці мови, чутливі до її найтонших відтінків, кращі представники народу стилістично диференціювали лексичний та фразеологічний потенціал. Тому не випадково службові листи першої половини ХХ ст., зокрема й листи Грушевського, містять офіційно-ділову фразеологію, причому не лише на питомій українській основі, а й з певним залученням іншомовної лексики.

Важливий фрагмент концепту *держава* займає концептуальний кластер *влада*. Саме *влада*, її спроможність реагувати на всі складні моменти політичного, економічного, соціального життя, її сила є уособленням міцної держави. Воля до влади не дає зруйнувати державу.

Проблема влади була однією з важливих підвалин державотворчих процесів початку ХХ ст., оскільки політичні та громадські діячі були свідомі того, що *безхребетна влада* не зможе відстоювати цілість і суверенність держави. Із огляду на це в текстах службових листів Грушевського сформульовано основні погляди на *природу влади*.

Зрозуміло, що без сильної та єдиної влади держава може *впасти в безодню уособиці*. Щоб цього не трапилось, потрібно *створити тверду владу*, тобто сформувати в державі таку владну структуру, яка вимагала б цілковитого підкорення та неухильного виконання.

Одне з головних завдань влади – забезпечити повноцінне функціонування держави. З метою недопущення в державі хаосу, безладдя необхідно визначитися з *найвищою розпорядчою владою*. У першій половині ХХ ст. такою владою був *Генеральний Секретаріат*. Крім цього, визначалося *верховне управління державою*, встановлювався обов'язковий для всіх урядовців *порядок зносин з вищим начальством*. Також до обов'язків вла-

ди входило створення умов, які забезпечували фізичне існування верховного уряду, оскільки влада в державі повинна бути реальною.

Політики та громадські діячі велику увагу приділяли встановленню контактів молоді Української держави з іншими державами в міжнародному співтоваристві. На думку державотворців, у тому числі й Михайла Грушевського, саме дипломатична служба мала захищати інтереси держави, забезпечуючи їй належне місце у світовому просторі, оскільки «безглядний ідеал нації полягає в її стремління втриматися в системі світової дійсності в ролі безсерднечного підмету з найширшою сферою впливу», а «першим природним стремлінням нації є прикрити межі своєї державної виконності з цілим крайовидом етнічного розпросторення». Тверді зв'язки з сусідами, охорона зовнішньої безпечності, окреслення кордонних ліній, приязні відносини між народами та вміння досягти найширшого порозуміння в умовах перебування в сучасній конфігурації – ось ті найголовніші принципи та цілі, що визначали офіційно-ділові стосунки молододержавної України з міжнародним співтовариством і всесвітніми організаціями.

Окрема увага приділялася визнанню світовими державами суверенних прав українського народу та усуненню чужоземної окупації на всіх його землях.

Отже, в основу міжнародних стосунків, за семантикою наведених із листів Грушевського фразеологізмів, покладено такі ключові поняття, як рівність, доброзичливість, взаєморозуміння, взаємодопомога, мир і спокій у світі. Це дозволяє говорити про те, що вже в першій половині ХХ ст. Україна прагнула бути незалежною, цивілізованою, європейською державою, посідаючи належне місце у світовій спільноті.

Змалювання концепту «держава» не буде вичерпним, якщо до його складу не включити концепткальний кластер *моральність*, адже запорукою успішної розбудови Української держави є моральне відродження народу, яке починається з усвідомлення моральних засад кожним громадянином держави. Майбутнє нації залежить, зокрема, від змісту моральних цінностей, які закладаються у свідомості людей.

В усі часи людство хвилював стан духовності окремої індивідуальності й суспільства в цілому. З огляду на це й молода Українська держава

моральність вважала одним із вагомих чинників у власному державотворенні. На думку тогочасних політичних діячів, у тому числі й Михайла Грушевського, виховання громадян на основі загальнолюдських моральних цінностей дозволить побудувати міцну державу, забезпечить їй належне місце у світовому просторі.

Найкращі моральні риси українського народу відтворюють і стійкі звороти тогочасних службових листів.

Працюючи з текстами ділових листів Михайла Грушевського, виокремлюємо фразеологічні одиниці, що окреслюють такі духовно-моральні аспекти державницького життя, як-от:

– взаємоповага між усіма членами суспільства (Ми думаємо якраз, що Україна на тільки для українців, а й для всіх тих, хто живе на ній, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю);

– відмежування від усіляких ворожих намірів (Вороги українства, які й давніше на мене пеклом дихали, у своїм засліпленні вважали мене і автором українського руху, й винахідником української мови);

– несприйняття підлабузництва (Поляки показують ніби привіт і ласку, не знаю, які далі між нами установляться відносини, бо я не думаю підхліблятися);

– засудження сквернослів'я (Бо я спочатку був розсердився і вилаявся, а потім розсудив, що в наших людей «брань во рту не виснет»);

– максимальна ввічливість при зверненні до іншої людини (Ніяково мені до Вас з проханням своїм приступити);

– піклування про інших (Я питав Вас, чи не доведеться мати всяких неприємних бесід, або й Іванової хати не скуштувати) тощо.

Висновки. Фразеологія української мови, представлена в офіційних листах Михайла Грушевського як одного із чільних політичних і громадських діячів України, містить цінну інформацію про особливості світобачення носіїв мови, зокрема про місце в картині світу ідеї державотворення, оскільки у фразеологічному фонді офіційно-ділового стилю наявні такі концептуальні кластери концепту «держава», як *влада*, *дипломатія*, *моральність*, що й дозволяє бачити національну державу Україну, такою, якою бачив її український народ у першій половині ХХ ст. і якою бачить її він у новітній період.

Список літератури:

1. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю). – М.: Эдиториал, 1991. – 193 с.
2. Белова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових статей. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2001. – Вип. 7. – С. 26-30.
3. Голубовська І.О. Національно-мовна картина світу в її лексичній іпостасі // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Прайм – М, 2002. – С. 92-98.
4. Давыденко О.А. К вопросу о концепте «цвета»: синий и голубой как компоненты национально-культурной картины мира // Мова і культура: Періодичний збірник наукових праць. – К.: 2003. – Вип. 6. – С. 350-360.
5. Кубрякова Е.С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования // Известия АН Серия литературы и языка. – 2002. – Т. 61. – № 1. – С. 13-24.
6. Мосенкіс Ю.Л., Якименко М.В. Всесвіт у дзеркалі японської мови: Словесні символи культури Японії. – К.: Видавничий дім А+С, 2005. – 352 с.
7. Степанов Ю.С. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 119 с.

8. Стернин И.А. Может ли лингвист моделировать структуру концепта? // Когнитивная семантика: Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов, 2000. – Вып. 2. – Ч. 2. – С. 13-19.
9. Сушко О.І. Особливості функціонування фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю періоду незалежності України при УНР і Гетьманаті // Мова і культура: У 10-ти томах. – Київ, 2003. – Вип. 6. – Т. III. – Ч. 1. – С. 204-208.
10. Яворська Г.М. Політична риторика та реалії європейської інтеграції // Віче. – 2002. – № 7. – С. 66-71.

Лексикографічні джерела:

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

Сушко О.І., Довгоспинний Я.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ВЫРАЖЕНИЕ ИДЕИ ГОСУДАРСТВА В СЕМАНТИКЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СЛУЖЕБНЫХ ПИСЕМ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО

Аннотация

В предлагаемой работе возбуждено актуальную в новейшей лингвистике проблему изучения средств выразительности идеи государства с помощью фразеологической семантики. На материале текстов служебных писем Михаила Грушевского охарактеризованы отдельные взгляды на государственно-роительные аспекты в первой половине XX века, в частности рассматриваются концептуальные кластеры **власть, дипломатия и нравственность** как важные факторы изображения концепта **государство**.

Ключевые слова: картина мира, концепт, концептуальный кластер, фразеологическая единица, фразеологическая семантика, служебное письмо.

Sushko O.I., Dovgospinniy Ya.V.

Donbass State Pedagogical University

EXPRESSION OF THE IDEA OF THE STATE IN THE SEMANTICS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE OFFICIAL LETTERS OF MIKHAIL GRUSHEVSKY

Summary

In the proposed work the problem of studying the means of expressiveness of the idea of the state with the help of phraseological semantics was raised in modern linguistics. On the material of the texts of Mikhail Grushevsky's official letters, certain views on state-building aspects in the first half of the twentieth century are characterized, in particular, conceptual clusters of **power, diplomacy and morality** are considered as important factors in the depiction of the concept **state**.

Keywords: world picture, concept, conceptual cluster, phraseological unit, phraseological semantics, official letter.